

Відображення Конотопської битви в листах французького дипломата П'єра де Нуає

Події середини XVII ст., що увійшли до історії під назвою Хмельниччини, є одним із найважливіших явищ вітчизняного минулого, яке ознаменувало собою відродження державницьких традицій на землях України. З цього часу в Європі здобуває значну відомість нова держава, відома як Україна – “країна козаків”, про яку багато пишуть західні автори. Картини українсько-польського протистояння були яскраво змальовані в працях Жана Ле Лабурера [7], Гійома Левассера де Боплана [1; 5], П'єра Лінажа де Восьєнна [8; 9], П'єра Шевальє [4; 6] й інших.

Війна між українцями та поляками, до якої згодом були втягнуті більшою чи меншою мірою майже всі європейські країни, являє собою складний історичний феномен, що завжди потребуватиме пильного та детального вивчення. Важливу роль у перебігу подій в Україні відігравали позиції інших держав, які намагалися використати цей конфлікт у власних інтересах. Однією з таких зацікавлених сторін була Франція, яка уважно спостерігала за великою війною на Сході Європи, що поставила на межу політичної та військової катастрофи її найбільшу традиційну союзницю – Річ Посполиту. Польсько-українське зближення за часів гетьманування Івана Виговського стало для уряду Яна II Казимира одним із чинників, що сприяв не лише збереженню самостійності його держави, але й мав на меті утримання її територіальної цілісності. Для Гетьманщини – це був засіб збереження свого суверенітету, хоча б й за рахунок федеративної злуки з Польщею. Природним противником союзу між українцями та поляками виступало Московське царство. Саме тому українсько-московська війна 1659 р., найяскравішим епізодом якої стала битва під Конотопом, викликала велике занепокоєння в Європі.

Одним із найцінніших і найцікавіших джерел, що розкриває перебіг бойових дій 1659 р., є повідомлення французького дипломата й особистого секретаря польської королеви Марії-Луїзи де Гонзаги – П'єра де Нуає (1606–1693). В 1859 р. були опубліковані його листи до відомого французького науковця та дипломата Ісмаеля Буйо (1605-1691). Останній відомий насамперед у галузі астрономії, де відзначився не лише як один із палких прибічників копернікіанства, але й першим сформулював закон всесвітнього тяжіння, доведений і обґрунтований пізніше Ісааком Ньютоном. У 1657 р. І. Буйо виконував обов'язки секретаря французького посольства в Голландії. Опубліковані 237 листів П. де Нуає до І. Буйо охоплюють чотирирічний період від жовтня 1655 до грудня 1659 р. Враховуючи очевидність того, що І. Буйо був не єдиним кореспондентом П. де Нуає, та зважаючи на інтенсивність відправки повідомлень (один лист що три дні), слід визнати, що події в Україні, які були однією з головних тем усіх цих повідомлень, надзвичайно цікавили французьке суспільство.

Досить прикорм є той факт, що цей важливий комплекс історичних джерел залишився майже цілковито поза увагою вітчизняних дослідників. Побіжний розгляд окремих фрагментів листування був зроблений лише Дмитром Наливайком [3, с. 282–286].

П. де Нуае детально інформує свого візаві про військову та політичну ситуацію в Польщі, яка складалася тоді для неї катастрофічним чином, а також наводить копії повідомлень дипломатичного листування королівського двору з іншими державами, насамперед із Кримським ханством. Доречно зазначити, що Франція мала тоді дипломатичні представництва в усіх великих державах, які оточували Україну й бачили свої інтереси щодо її території. Це дозволяло Парижу постійно отримувати чітку й достовірну інформацію про наміри та дії Криму, Московії, Туреччини та Швеції. Особливо жвавий обмін повідомленнями відбувався між Нуае і французьким послом при дворі шведського короля Карла X Густава Гуго де Терлоном (бл. 1620 – бл. 1690) [10, р. 465, 487, 560, 567]. Слід зауважити, що Польща і Швеція перебували тоді у стані війни – періоду польської історії, відомого під назвою “Потоп”; події цієї війни яскраво були описані Генріком Сенкевичем. Як і П. де Нуае, Г. де Терлон залишив докладні спогади про свою дипломатичну діяльність, де неодноразово торкався і подій на Україні [11].

Деякі факти наведені П. де Нуае мають цілком оригінальний характер – наприклад передача через свого посланця Любовицького подарунку польській королеві дружині Хмельницького персня з діамантом [10, р. 69], намагання шведського короля стрімким маршем захопити Львів навесні 1656 р., щоб місто не дісталось Хмельницькому [10, р. 113-119], чутки про смерть Хмельницького в серпні 1656 р. [10, р. 242], існування в шведській армії великого козацького загону, який “добре проявив себе” на полі бою [10, р. 334], сварка між Москвою й Україною через вимогу першої отримання митрополиту Київському Діонісію Балабану висвячення від московського патріарха, а не константинопольського [10, р. 363] тощо.

Одночасно П. де Нуае писав І. Буйо про все, що могло зацікавити останнього: про рідкісне атмосферне явище 4 січня 1657 р., коли на небі йому довелося бачити 3 сонця [10, р. 292], про упирів, у існуванні яких був твердо переконаний [10, р. 561] тощо.

Цікаво, що повідомляючи про смерть Богдана Хмельницького в 1657 р., П. де Нуае називає його “протектором козаків” (*protecteur des Kosaks*), що викликає певні асоціації з лідером іншої революції того часу, з яким часто порівнювали українського гетьмана – англійським лордом-протектором Олівером Кромвелем [10, р. 345]. Наступника Б. Хмельницького Івана Виговського П. де Нуае характеризує як “людину освічену”, яка була “канцлером покійного” й отримала булаву через малолітство сина померлого гетьмана [10, р. 349, 363]. П. де Нуае не приховує своєї прихильності до І. Виговського, лояльна політика якого дозволила Речі Посполитій успішно вийти зі скрутного становища.

1 вересня 1658 р. дипломат радісно повідомляє з Варшави своєму адресатові І. Буйо про те, що польський король зумів значно покращити військово-політичну ситуацію. Це дозволило йому впевненіше почуватися на мирних переговорах із представниками московського царя, що відбувалися у Вільні. А останні, хоча й проявляють зухвалість і “фанфаронство”, є “слабкими й перебувають у досить поганому стані”. Головними чинниками, що зумовили посилення позицій Речі Посполитої відносно Московії, за словами П. де Нуае, стали дві польські армії, відправлені до Литви, а також “війна московитів з генералом козаків”. Розуміючи складне становище уряду І. Виговського, який не мав загальної підтримки на Україні, та важливість його гетьманування для Польщі, французький дипломат повідомляє наступне:

... король (Ян II Казимир – *авт.*) закликав татар надати допомогу цьому генералу, й ті, залишивши Трансильванію, вирушили одразу на Україну, щоб йому допомогти. Виговський (*Wyhowski*), який і є цим генералом, у своїх листах до королеви, обіцяє повернути всю цю велику провінцію під владу Польщі. Є також інший козацький ватажок (*chef des Cosaques*), який обіцяє в одному з листів до королеви привести 20 тисяч чоловік проти тих ворогів, яких вона йому вкаже. Ця покора, як і відданість першого, спричинили тривогу поміж кількох наших республіканців, начебто королева замислила лихе проти їхніх свобод. Однак всі її намагання спрямовані лише на те, щоб дати відпочинок королівству, а не посилювати неспокій [10, р. 434-435].

Як слідує з даного фрагменту, вінченосне подружжя проводило активну діяльність, спрямовану на підтримання прибічників українсько-польського союзу, й насамперед уряду Виговського. Возвеличення ролі королеви Марії-Луїзи де Гонзаги в устах П. де Нуає є цілком природним, зважаючи на те, що сама вона була французенкою, а він виконував обов'язки її особистого секретаря. Втім, не можна заперечувати того, що ця жінка дійсно відіграла одну з найактивніших ролей у порятунку свого королівства. Зокрема, тиждень по тому П. де Нуає пише І. Буйо, що “козацький генерал” Виговський включився у війну з Московією, отримуючи всіляку підтримку з боку королеви [10, р. 437-438].

Про характер і розум цієї непересічної жінки може, зокрема, свідчити й такий факт, наведений П. де Нуає. В період, коли її держава переживала один із найгостріших кризових моментів, королева Речі Посоплитої, бажаючи краще розбиратися в перебігу військових дій, просила свого секретаря придбати для неї “три чи чотири найкращих книги з військового будівництва”, де йшлося б про ведення наступальних і оборонних заходів, а також “кілька книг, які б були присвячені артилерійському мистецтву” [10, р. 471].

Як відомо, у вересні 1658 р. між Україною та Польщею був укладений Гадяцький трактат, за умовами якого перша мала увійти під назвою Великого князівства Руського на правах автономії до складу Речі Посполитої, що таким чином, по суті, перетворювалася на федерацію трьох держав – Польщі, Литви та України.

І. Виговський прекрасно усвідомлював, що докорінна переорієнтація політики Гетьманщини призведе до тяжкої українсько-московської війни, успішне ведення якої можливе лише за дієвого сприяння Варшави. Саме тому він відправляє до польської столиці дипломатичну місію на чолі з Павлом Тетерею, який був його довіреною особою й відіграв важливу роль у підписанні Гадяцького договору. Короткі відомості про хід українсько-польських переговорів подає П. де Нуає в листі від 29 жовтня 1658 р. з військового табору поблизу Торуня, який польський король намагався відбити у шведів.

Вчора Тетеря (*Tettera*), присланий козаками, мав аудієнцію у короля, під час якої він у своїй промові, блискучій і дуже змістовній, сказав, що вважає себе людиною щасливою, бо був обраний своїми, щоб запевнити його величність у “їхній відданості” (це саме його термін – *авт.*), і що три депутати, які його супроводжують, мають підтвердити, що прибули від усіх козаків, щоб висловити свою вірність і покору його величності та його короні. Потім він зустрічався з королевою. Це видатний чоловік з гарною зовнішністю. Він був одягнений в оксамитовий одяг зеленого кольору із золотими гудзиками” [10, р. 460].

Звернімо увагу на те, що козацький емісар вважає за потрібне зустрітися не лише з королем, але й з королевою, розуміючи всю вагу цієї жінки в польській політиці.

Цікаво, відзначити, що французький дипломат дає характеристику ще одному видатному діячеві гетьманської адміністрації – Юрію Немиричу, який користувався безумовною довірою І. Виговського, відіграв надзвичайно важливу роль у підписанні Гадяцького трактату й докладав усіх зусиль для втілення його у життя, використовуючи свої зв'язки у колах польської шляхти. П. де Нуає в одному з листів до І. Буйо писав про нього наступне:

Польський шляхтич, ім'я якого я вам не називав, поїхав з козаками й був прийнятий до їхнього гурту. Його звали Немирич (*Niemiericz*). Він очевидно соцініанець, один із найрозумніших, тож ви маєте рацію, кажучи, що йому буде складно залишити цю секту. Є такі, котрі думають, що він міг би прийняти сан, аби стати кардиналом, але мені в це не віриться [10, р. 504, 519].

Знаменно, що Ю. Немирич був близьким другом згаданого вище французького посла в Швеції Г. де Терлона. В 1656 р. він навіть звертався до останнього з проханням посприяти в наборі 4-тисячного козацького загону на службу до Людовіка XIV. Це збройне формування уряд Мазаріні планував використати у тогочасній виснажливій війні з Іспанією, оскільки козаки на той час мали славу хороброго війська, що відзначалося високою боєздатністю й добре зарекомендували себе на бойовищі, в т.ч. й у самій Франції. Проте незабаром військова фортуна посміхнулася французам, й потреба в найманому козацькому корпусі відпала. Іспано-французька війна завершилася перемогою армій молодого “короля-сонця” Людовіка XIV. В листопаді 1659 р. між обома державами був укладений т.зв. Піренейський мир, відзначений у Парижі пишними гуляннями та феєрверками. До речі, свідком цих урочистостей на честь перемоги французької зброї став і молодий тоді Іван Мазепа [2, с. 61–63].

Треба зазначити, що порозумітися з французами для Ю. Немирича не являло великої складності, оскільки певний час він проживав у Парижі, де слухав лекції професорів Сорбонни й навіть отримав ступінь магістра права, – тож французькою мовою цей шляхетний українець володів досконало. Згодом після загибелі Ю. Немирича у серпні 1659 р. Г. де Терлон із жалем сповіщатиме, що цей “канцлер козаків” (*Chancelier des Cosaques*) був талановитою людиною й “міг би добре прислужитися Франції” [11, р. 69–71].

Дипломатичний зв'язок між Виговським і Марією-Луїзою залишався поживленим й надалі, а сама королева відігравала активну роль у налагодженні тісних взаємин між Гетьманщиною та польським двором. Значну цікавість представляє повідомлення П. де Нуає про офіційне запрошення козаками цієї правительки відвідати Україну, про що йдеться в його листі від 3 грудня 1658 р.

Козаки засвідчують своє велике бажання бачити королеву у своїй країні й запрошують її здійснити подорож до Білої Церкви (*Bialacerkiew*) на берегах Бористену (явна географічна помилка – *авт.*). Вона викликає в них велику довіру. Але, хоч і багато говорять про цей вояж, я не думаю, щоб він був зроблений [10, р. 472].

У цей час між Гетьманщиною та Московією вже велися відкриті бойові дії. Велике захоплення польського двору викликав швидкий та переможний наступ у Білорусі військ полковника Івана Нечая. 5 листопада 1658 р. з військового табору під Торунем

П. де Нуае радісно сповіщав свого адресата про те, що “Нечай (*Nieczay*), ще один козацький генерал, відбив Могилів і всі міста Білої Русі у московитів” [10, р. 462].

Проте військові успіхи Виговського супроводжувалися значними політичними труднощами. Навіть після розгрому влітку 1658 р. заколоту Мартина Пушкаря і Якова Барабаша та повстання дейнеків, підтриманих Москвою, він не почувався впевнено на гетьманському уряді. Угода між Україною та Польщею призвела не лише до розриву та війни з Московським царством і посилення опозиційних настроїв проти володаря булави у Гетьманщині, але й мала сильну протидію у самій Речі Посполитій серед впливових кіл магнатів і духовенства, представники яких відверто виступали проти союзу з козаками-“схизматиками”. Цей потужний виступ шляхетсько-клерикальної опозиції, який знівельовав майже всі досягнуті в Гадячі домовленості між Яном II Казимиром і І. Виговським, знайшов відображення й у листуванні П. де Нуае. Зокрема, про неприйняття ідеї союзу польської корони з козаками, особливо з боку духовенства, йдеться в його листі від 19 листопада 1658 р. [10, р. 465].

Усвідомлюючи невідворотність відплатної акції московського царя й спостерігаючи з тривогою як уряд Олексія Михайловича готує велику армію до карального походу в Україну, гетьман гарячково проводив військові приготування. У протистоянні московській агресії йому вдалося заручитися підтримкою Речі Посполитої та Кримського ханства. Як свідчить П. де Нуае, на прохання І. Виговського, який був стурбований великою війною з Московією, Ян II Казимир погодився надати йому окремі підрозділи кінноти, які вивільнилися після капітуляції шведського гарнізону Торуня наприкінці 1658 р. [10, р. 497].

У травні 1659 р. основні домовленості українсько-польського договору були ратифіковані у Варшаві. Щоправда, на відміну від угоди, укладеної за півроку до того у Гадячі, права Гетьманщини в Речі Посполитій були звужені. Проте І. Виговський не мав ні змоги, ні можливості протестувати проти цього, зважаючи на початок збройного наступу московської армії на Україну та посилення проросійської опозиції. 28 травня П. де Нуае повідомляв із польської столиці:

Мир з козаками в день Вознесіння Господнього (в 1659 р. це християнське свято припало на 22 травня – *авт.*) був урочисто ратифікований і підтверджений присягою о десятих з половиною години ранку. Всі козаки, стоячи на колінах, після того як король та урядовці принесли присягу в усіх домовленостях, поклялися у вірності та відданості його величності. Вони стояли на колінах навколо олтаря, що був зведений перед королем, котрий возсидав на троні. Перед ним лежав молитовник і височило розп’яття. Лише Немирич, котрий, хоч і прийняв їхню релігію, не забажав тут знаходитись, пославшись на хворобу, щоб своєю присягою не визнати Святої Трійці, в ім’я якої складалася клятва, оскільки його душа завжди залишалася соцініанською. Це саме йому козаки пророчили шлях до Риму (маються на увазі чутки, наведені П. де Нуае, про можливе кардинальство Немирича – *авт.*). Він надзвичайно розумний і знає європейські мови, але я не думаю, щоб Рим міг його повернути в свою віру, тим більше надати червону шапку. Він удівець і має багатство, що складає близько 200 тис. ліврів ренти [10, р. 519].

Того часу величезне московське військо, просуваючись углиб України, наблизилося до добре укріпленого українцями Конотопа й, зазнавши невдачі під час його штурму, взяло місто в облогу. Мешканці та козацький гарнізон Конотопа під командуванням ніжинського полковника І. Гуляницького, незважаючи на героїчну тримісячну оборо-

ну, перебували на межі відчаю. Врятувати їх від завойовників міг лише швидкий підхід армії гетьмана. Як відомо, 8 липня (28 червня) 1659 р. на р. Соснівка під Конотопом відбулася генеральна битва між військами І. Виговського та арміями О. Трубецького та Г. Ромодановського. Незважаючи на перевагу супротивника, коаліційні українсько-татарські сили змогли завдати нищівної поразки загарбникам.

У переможній реляції про цю подію 9 серпня 1659 р. П. де Нуає радісно повідомляв з Варшави: “Наші козаки при допомозі татар одержали велику перемогу над московитами. Ті втратили 8000 чоловік загиблими і величезне число полоненими, яких, не залишивши жодного, хан наказав обезголовити, кажучи, що тільки мертві вони не роблять шкоди” [10, р. 535–536]. Отже, варварське жорстоке знищення полонених, яке, на жаль, було досить поширеною практикою того часу, П. де Нуає повністю відносить на рахунок кримців.

За тиждень по тому, отримавши більш детальну інформацію про перебіг битви, П. де Нуає зазначав:

Ми вже маємо підтвердження від кур’єра про великий розгром московитів. Я скажу більше, генерал Виговський повідомляє у своєму другому листі, що московська армія нараховувала 150000 чоловік, з яких 17000 залишилися назавжди на цьому місці, а решта, що була в резерві, 20000 чоловік, були зачинені в укріпленому таборі й загинули чи розбіглися. Було проведено облогу цього табору й відправлено армійський корпус на Московію, щоб навести там страху та завадити втікачам возз’єднатися. Велику різню пояснюють бажанням хана перед поверненням до Криму, вперше не залишити в живих жодного ворога, який був розбитий, бо можливо серед них виявиться особисто цар. Тож в усій цій війні ми маємо найбільш вірних друзів і найменш зацікавлених у ній, тобто татар, які, як я гадаю, ведуть її через політику [10, р. 537].

Про тяжкість поразки царського війська та серйозність її політичних наслідків для Московії свідчать намагання уряду Олексія Михайловича прискорити укладання миру з поляками, переговори про який Москва перед тим проводила неохоче. В листі від 25 листопада 1659 р., відправленого з Тухолі, П. де Нуає пише: “Причиною сумирності московитів є велика поразка, яку вони зазнали з боку наших козаків і хана. Після цієї битви, про яку ви знаєте, було вбито чи уведено в неволю 400000 чоловік з Московії. Один із їхніх посланців зараз тут і наполягає на мирі” [10, р. 557].

Звичайно, людські втрати Московії виглядають занадто перебільшеними, але можна повірити, що вони дійсно були великими. Гіркий результат Конотопської битви міг привести державу Олексія Михайловича до тяжких наслідків.

Однак перемога військ Виговського під Конотопом значною мірою виявилася для гетьмана пірровою. Проти нього посилюється внутрішня опозиція, що гуртується навколо Юрія Хмельницького, використовуючи славне ім’я його батька. В серпні 1659 р. від рук антигетьманськи налаштованих козаків гине найближча до нього довірена особа – Ю. Немирич, а 2 місяці потому зрікається булави й сам І. Виговський. Причини втрати гетьманом влади після гучної перемоги також відображені в листах П. де Нуає, хоча подані вони досить спрощено й поверхово.

Маємо нове заворушення посеред наших козаків, яке пов’язане з їхніми внутрішніми справами. Одні з них приєдналися до сина покійного Хмельницького й не підтримують уряд Виговського, який став спадкоємцем того і воєводою короля. Ці знаки поваги разом

із подарунками, які йому були вручені, а також князівство Сіверське (*le duché de Séverie*) викликали заздрість між іншими до нього. Тому ми відправляємо туди загони й обіцянки, бо знаємо, що це повстання на руку австрійцю, турку та московиту, які не забаряться скористатися нашими труднощами [10, р. 551–552] (лист 18 жовтня 1659 р. із Варшави).

Після зречення І. Виговського Юрій Хмельницький вкотре повертає вектор політики Гетьманщини у промосковському напрямі. Козаки “знову зав’язали приязнь із московитом”, – зазначає 13 грудня 1659 р. П. де Нуає [10, р. 561–562]. Це викликає сильне занепокоєння й стурбованість у Польщі. Тим більше, що, оголтувшись від Конотопської поразки, армія московського царя вирушила в новий похід на захід. Тривожними передчуттями пронизаний останній лист французького дипломата, відправлений із Гданська, куди він змушений був евакуюватися з Варшави, й датований 27 грудня 1659 р.

Ми маємо інші новини, досить погані. Завдяки тому, що козаки знову повстали, московити увійшли до країни, захопили Гродно та двічі штурмували замок. Якби вони прийшли трохи раніше, то, кажуть, могли спалити й Варшаву. Оскільки немає жодного загону, який міг би їм завадити спрямувати сюди 10 чи 12 тисяч вершників, королева приготувала карети та повозки, щоб вивезти при потребі звідси релігійних французенок і меблі, які вона тут мала. Я також підготував 15 коней, утримання яких тут є дуже дорогим, щоб вивезти все, що в мене тут є, до Торуня. Якщо Вісла не візьметься кригою, ми зможемо уникнути цього страхіття, але зараз мороз мостить дороги через всю країну.

На Русі знову ж такі московити, що поєдналися з козаками й загрожують обложити Львів. Це змушує нас шукати миру з одним з наших ворогів [10, р. 569–570].

Цей лист П. де Нуає є останнім в опублікованій кореспонденції І. Буйо.

Подальші події великої війни за Україну змусили знекровлену Річ Посполиту укласти мир спочатку зі Швецією (1660), а згодом і з Московією у вигляді Андрусівського перемир’я (1667), сумним наслідком якого став польсько-російський розподіл України по Дніпру, остаточно закріплений умовами Вічного миру (1686).

Таким чином, листи французького дипломата П. де Нуає за 1655–1659 роки, які раніше були майже невідомі вітчизняній історіографії, дозволяють краще зрозуміти перебіг військових дій на Україні в цей період, глибше усвідомити вплив подій указанного періоду на життя й діяльність польського королівського двору, а також визначити їх місце та значення у міжнародній дипломатії того часу.

Джерела та література

1. *Боплан Г.Л. де.* Опис України / Гійом Левассер де Боплан. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / П.Меріме / Пер. з фр., приміт. та передм. Я.І. Кравця. – Львів : Каменяр, 1990. – 301 с.
2. *Борщак І., Мартель Р.* Іван Мазепа: Життя й пориви великого гетьмана: Пер. з фр. / Упоряд. Л.Ю. Копань. – К.: Рад. Письменник, Журн. “Київ”, 1991. – 316 с.
3. *Наливайко Д.* Очима заходу: Реценція України в Західній Європі XI–XVIII ст. – К.: Основи, 1998. – 578 с.
4. *Шевальє П.* Історія війни козаків проти Польщі. Пер. з фр. Ю. Назаренко. – К.: Томіріс, 1993. – 224 с.
5. *Beauplan G.L.V. de.* Description d’Ukraine / Introduction et notes de Iaroslav Lebedynsky. – Paris : L’Harmattan, 2002. – 158 p.
6. *Chevalier P.* Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne avec un discours de leurs Origine, Païs, Moeurs, Gouvernement & Religion. Et un autre des Tartares Précopites. Part I. Discours des Pays, Moeurs, Gouvernement, Origine & Religion des Cosaques. Part II. Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne. – Paris : Chez Thomas Jolly, 1668. – 300 p.

7. *Le Laboureur S. de Bleranval J.* Relation du voyage de la royne de Pologne, et du retour de madame la mareschalle de Guebriant, ambassadrice extraordinaire, & sur-intendante de sa conduite. Partie II. Traité du royaume de Pologne, de ses provinces, de leur gouvernement ancien & moderne, de leurs princes particuliers, & de leur union sous une mesme couronne. – Paris : Chez la Vesue Jean Camusat et Pierre Le Petit, imprimeur ordinaire du roy, rue Saint Jacques, à la Toison d’Or, 1647. – 280 p.
8. *Linage de Vauciennes P.* Mémoires. De ce qui s’est passé en Suède et aux provinces voisines depuis l’année 1649 jusqu’à l’année 1652. Tirés des dépêches de Monsieur Chanut, ambassadeur pour le roy en Suede, par Linage de Vauciennes. Tome II. – Cologne : Chez Pierre Marteau, 1677. – 490 p.
9. *Linage de Vauciennes P.* L’origine veritable du soulèvement des Cosaques contre la Pologne. – Paris : Chez François Clousier et Pierre Aubouin, 1674. – 210 p.
10. [*Noyers P. de*]. Lettres de Pierre des Noyers, secrétaire de la reine de Pologne Marie-Louise de Gonzague, princesse de Mantoue et de Nevers, pour servir à l’histoire de Pologne et de Suède de 1655 à 1659. – Berlin : Librairie de B.Behr, 1859. – 600 p.
11. [*Terlon H. de*]. Memoires du chevalier de Terlon. Pour rendre compte au Roi, de ses Negociations, depuis l’année 1656 jusqu’en 1661. – T.I. – Paris : Chez Claude Barbin, 1681. – 620 p.

Додаток

Уривки з листів П’єра де Нуас, де йдеться про українські справи в 1658–1659 роках *

1 вересня 1658 р., Варшава

- 434 Ми не маємо угоди з московитами, як це йдеться в листах із Данцига, про отримання яких ви мені повідомляли 9 серпня. Наші комісари, які вирушили до Вільна, повертаються звідти. Московити оголосили, що ті прибули занадто пізно, тому вести переговори немає більше змоги. Однак ми гадаємо, що це фанфаронство, тому що вони слабкі й перебувають у досить поганому стані. Однак проти них було відправлено дві армії в Литву, які напевно зможуть їх розгромити, якщо матимуть бажання виконати покладене завдання. Більше того, вони (московити – *авт.*) мають війну з генералом козаків. Щоправда одна частина з них їх підтримує, але король (Ян II Казимир – *авт.*) закликав татар надати допомогу цьому генералу, й ті, залишивши Трансільванію, вирушили одразу на Україну, щоб йому допомогти. Виговський, який і є цим // генералом, у своїх листах до королеви, обіцяє повернути всю // цю велику провінцію під владу Польщі. Є також інший козацький ватажок, який обіцяє в одному з листів до королеви привести 20 тисяч чоловік проти тих ворогів, яких вона йому вкаже. Ця покора, як і відданість першого спричинила тривогу поміж кількох наших республіканців, начебто королева замислила лихе проти їхніх свобод. Однак всі її намагання спрямовані лише на те, щоб дати відпочинок королівству, а не посилювати неспокій.

29 жовтня 1658 р., військовий табір поблизу Торуня

- 460 Вчора Тетеря, присланий козаками, мав аудієнцію у короля, під час якої він у своїй промові, блискучій і дуже змістовній, сказав, що вважає себе людиною щасливою, бо був обраний своїми, щоб запевнити його величність у “їхній відданості” (це саме його термін), і що три депутати, які його супроводжують, мають підтвердити, що прибули від усіх козаків, щоб висловити свою вірність і покору його величності та його короні. Потім він зустрічався з королевою. Це видатний чоловік з гарною зовнішністю. Він був одягнений в оксамитовий одяг зеленого кольору із золотими гудзиками.

---

* Подано за кн.: [*Noyers P de*]. Lettres de Pierre des Noyers, secrétaire de la reine de Pologne Marie-Louise de Gonzague, princesse de Mantoue et de Nevers, pour servir à l’histoire de Pologne et de Suède de 1655 à 1659. – Berlin : Librairie de B.Behr, 1859. – 600 p. Переклад із французької автора

5 листопада 1658 р., військовий табір поблизу Торуня

462 Нечай, ще один козацький генерал відбив Могилів і всі міста Білої Русі у московитів.

3 грудня 1658 р., військовий табір поблизу Торуня

472 Козаки засвідчують своє велике бажання бачити королеву у своїй країні й запрошуюють її здійснити подорож до Білої Церкви на берегах Бористену. Вона викликає в них велику довіру. Але, хоч і багато говорять про цей вояж, я не думаю, щоб він був зроблений.

6 березня 1659 р., Варшава

497 Виговський, генерал козаків, надіслав королю прохання надати йому в розпорядження польську кавалерію. Він зазначав, що в такому разі він міг би повести стільки козацької піхоти, скільки захоче. Козаки мають тільки піхоту, а поляки – кавалерію, тож потрібно, щоб вони об'єдналися для кращого ведення війни. Цей Виговський хотів би йти на Московію. Його прохання буде задоволене.

9 квітня 1659 р., Варшава

504 Польський шляхтич, ім'я якого я вам не називав, поїхав із козаками й був прийнятий до їхнього гурту. Його звали Немирич. Він очевидно соцініанець, один із найрозумніших, тож ви маєте рацію, кажучи, йому буде складно залишити цю секту. Є такі, котрі думають, що він міг би прийняти сан, щоб стати кардиналом, але мені в це не віриться.

28 травня 1659 р., Варшава

519 Мир із козаками був у день Вознесіння Господнього урочисто ратифікований і підтверджений присягою о десятій з половиною години ранку. Всі козаки, стоячи на колінах, після того як король і урядовці принесли присягу в усіх домовленостях, поклялися у вірності та відданості його величності. Вони стояли на колінах навколо олтаря, що був зведений перед королем, котрий возсідав на троні. Перед ним лежав молитовник і височило розп'яття. Лише Немирич, котрий, хоч і прийняв їхню релігію, не забажав тут знаходитися, пославшись на хворобу, щоб своєю присягою не визнати Святої Трійці, в ім'я якої складалася клятва, оскільки його душа завжди залишалася соцініанською. Це саме йому козаки пророчили шлях до Риму. Він надзвичайно розумний і знає європейські мови, але я не думаю, щоб Рим мій його повернути в свою віру, тим більше надати червону шапку. Він удівець і має багатство, що складає близько 200 тис. ліврів ренти.

Наш сейм ще не закінчився. Кілька воєводств сваряться через те, повинні вони платити більші чи менші податки на військо. Проте кажуть, що він завершиться сьогодні вночі.

9 серпня 1659 р., Варшава

535 Наші козаки при допомозі татар одержали велику перемогу над московитами. Ті втратили 8000 чоловік загиблими і величезне число полоненими, // яких, не залишивши жодного, хан наказав обезголовити, кажучи, що тільки мертві вони не роблять шкоди.

16 серпня 1659 р., Варшава

537 Ми вже маємо підтвердження від кур'єра про великий розгром московитів. Я скажу більше, оскільки генерал Виговський говорить у своєму другому листі, що московська армія нараховувала 150000 чоловік, із яких 17000 залишилися назавжди на цьому місці, а решта, що була в резерві, 20000 чоловік, були зачинені в укріпленому таборі й загинули чи розбіглися. Було проведено облогу цього табору й відправлено армійський корпус на Московію, щоб навести там страху та завадити втікачам возз'єднатися. Ве-

лику різню пояснюють бажанням хана перед поверненням до Криму, вперше не залишити в живих жодного ворога, який був розбитий, бо можливо серед них виявиться особисто цар. Тож в усій цій війні ми маємо найбільш вірних друзів і найменш зацікавлених у ній, це татар, які, як я гадаю, ведуть її через політику.

18 жовтня 1659 р., Варшава

551–552 Маємо нове заворушення посеред наших козаків, // яке пов'язане з їхніми внутрішніми справами. Одні з них приєдналися до сина покійного Хмельницького й не підтримують уряд Виговського, який став спадкоємцем того і воєводою короля. Ці знаки поваги разом із подарунками, які йому були вручені, а також князівство Сіверське викликали заздрість між іншими до нього. Тому ми відправляємо туди заго-ни й обіцянки, бо знаємо, що це повстання на руку австрійцю, турку та московиту, які не забаряться скористатися нашими труднощами.

25 листопада 1659 р., Тухоль

557 Причиною сумирності московитів є велика поразка, яку вони зазнали з боку наших козаків і хана. Після цієї битви, про яку ви знаєте, було вбито чи уведено в неволю 400000 чоловік із Московії. Один з їхніх посланців зараз тут і наполягає на мирі.

13 грудня 1659 р., Гданськ

561 У той час, коли козаки відправили сюди депутатів, які мали скласти нову присягу, поміж них знову вибухнуло повстання. Один з їхніх генералів, щоб помститися їм і залякати їх, переконав їх, що отримане
562 ними прощення // – брехливе. Сподіваємося, що вони отямляться. Проте вони знову зав'язали взаємини з московитом.

27 грудня 1659 р., Гданськ

569 Ми маємо інші новини, досить погані. Завдяки тому, що козаки знову повстали, московити увійшли до країни, захопили Гродно та двічі штурмували замок. Якби вони прийшли трохи раніше, то, кажуть, могли спалити й Варшаву. Оскільки немає жодного загону, який міг би їм завадити спрямувати сюди 10 чи 12 тисяч вершників, королева приготувала карети та повозки, щоб вивезти при потребі звідси релігійних французенок і меблі, які вона тут мала. Я також підготував 15 коней, утримання яких тут є дуже дорогим, щоб вивезти все, що в мене тут є, до Торуня. Якщо Вісла не візьметься кригою, ми зможемо уникнути цього страхіття, але зараз мороз мостить дороги через всю країну. //

570 На Русі знову ж таки московити, що поєдналися з козаками й загрожують обложити Львів. Це змушує нас шукати миру з одним з наших ворогів.

Луняк Є.М. Відображення Конопотської битви в листах французького дипломата П'єра де Нуае
У статті розглянуто стан ознайомлення французької громадськості з Україною в XVII ст. Автор простежує еволюцію французьких історичних досліджень про Україну. Здійснено комплексний аналіз одного з важливих джерел з історії України, листів французького дипломата П'єра де Нуае (1655–1659).

Ключові слова: козацтво, Хмельниччина, Конопотська битва, Україна, Франція, історіографія, П'єр де Нуае.

Луняк Е.Н. Отображение Конопотской битвы в письмах французского дипломата Пьера де Нуае
В статье рассмотрено состояние ознакомления французской общественности с Украиной в

XVII в. Автор прослеживає еволюцію французьких історических досліджень об Україні. Сделан комплексний аналіз одного из важних істочників по історії України, писем французького дипломата П'єра де Нуае (1655–1659).

Ключевые слова: казачество, Хмельниччина, Конотопская битва, Украина, Франция, историография, Пьер де Нуае.

Lunyak Ye.M. Battle of Konotop's representation in the letters of French diplomat Pierre des Noyers

The acquaintance's state of the French public with Ukraine (17 century) in the article is covered. Author studies evolution of the French historical research of Ukraine. The complex analysis one of historical researches of Ukrainian history, the letters of French diplomat Pierre des Noyers (1655–1659), is made.

Key words: Cossacks, Khmelnytsky Uprising, Ukraine, France, historiography, Pierre des Noyers.

[надійшло до редакції: 19.03.2012 р.]

УДК 94(477):355.426:1664

Олександр МІРОШНИЧЕНКО
(Глухів)

Облога Глухівської фортеці 1664 року в листах польських офіцерів

У січні 1664 р. біля Глухова зосередилася численна армія польського короля Яна II Казимира. Вона налічувала 20 тис. татар, 20 тис. польської кавалерії, 20 тис. козаків, 4 тис. німецьких драгунів, 12 тис. королівських гвардійців, 14 тис. польської та німецької піхоти та 2 тис. гусарів [1]. Облогу Глухова 1664 р. можна без перебільшення назвати найбільшим випробуванням на міцність глухівської фортеці за весь час її існування. Це визначна сторінка не лише в історії міста, але й у всесвітній військовій історії. Незважаючи на велику кількість літературних і документальних джерел, присвячених даній темі, величезний пласт польських документів є малодослідженим вітчизняними істориками, що насамперед пов'язано зі складнощами перекладу та специфічністю проблематики. Переклад й вивчення польських монографій і статей, у яких висвітлюється Лівобережний похід 1663–1664 років, має бути основним акцентом на сучасному етапі дослідження окресленої теми.

Головними документальними та писемними джерелами з історії походу Яна II Казимира у вітчизняній історіографії є літописи Самійла Величка [2], Самовидця [3], Григорія Грабянки [4]. Слід згадати й роботи Н.І. Павлицева [5], І Сленіна [6]. На увагу заслуговують праця Ю.А. Мицика [7], переклади спогадів іноземних очевидців [8]. У всіх джерелах по-різному подається опис облоги Глухова – від стислого викладу основних подій [9] до детального опису штурмів глухівської фортеці [10].

Метою даного дослідження є переклад і аналіз листів польських офіцерів з табору Яна II Казимира, що були опубліковані в “Збірнику пам'яток до історії польської” в 1859 р. [11]. Серед декількох десятків документів особливу цінність для нас представляють 7 листів, написаних під Глуховом. Вони адресовані польському коронному геть-